

סוגיה א: עיון במשנה

עיון ראשון בסוגיה

העיון הראשון שלנו עוסק בקשר שבין פסוקי התורה המלמדים אותנו על דיני הנזיקין, לבין הגדרות המשנה וניסוחה בעניין אותם דינים.

א. קודם כל נלמד כמובן היטב את המשנה הראשונה של המסכת עם רש"י.

ב. נעייין בסוגיה בדף ד ע"ב בהמשך הגמרא שלנו, "תני רב אושעיא שלשה עשר אבות וכו".

ג. עכשיו נחזור לדף שלנו ונעייין בתוספות ד"ה "ארבעה", ונשאל את עצמנו:

1) מה לכאורה ההבדל בין "ארבע אבות נזיקין" לבין "ארבע אבות

נזיקין הן"?

2) לפי מה"א ה' התוספות למה התנא לא אמר "הן"?

3) מה קשה מהסוגיה ש' (ד ע"ב) על מה"א ה' התוספות? ומה

המסקנה?

ד. כדאי לעיין קצת במקור של דיני הנזיקין, בפסוקי התורה בשמות פרק כא מפסוק כח עד פרק כב פסוק

ה:

פרק כא: (כח) וכי יגח שור את איש או את אשה ומת סקול יסקל השור ולא יאכל את בשרו ובעל השור נקי: (כט) ואם שור נגח הוא מתמל שלשם והועד בבעליו ולא ישמרנו והמית איש או אשה השור יסקל וגם בעליו יומת: (ל) אם כפר יושת עליו ונתן פדיו נפשו ככל אשר יושת עליו: (לא) או בן יגח או בת יגח כמשפט הזה יעשה לו: (לב) אם עבד יגח השור או אמה כסף שלשים שקלים יתן לאדניו והשור יסקל: (לג) וכי יפתח איש בור או כי יכרה איש בר ולא יכסנו ונפל שמה שור או חמור: (לד) בעל הבור ישלם כסף ישיב לבעליו והמת יהיה לו: (לה) וכי יגף שור איש את שור רעהו ומתו ומכרו את השור החי ורצו את כספו וגם את המת יחצו: (לו) או נודע כי שור נגח הוא מתמול שלשם ולא ישמרנו בעליו שלם ישלם שור תחת השור והמת יהיה לו: (לז) כי יגנב איש שור או שיה וטבח או מכרו חמשה בקר ישלם תחת השור וארבע צאן תחת השנה:

פרק כב: (א) אם במחתרת ימצא הגנב והכה ומת אין לו דמים: (ב) אם זרחה השמש עליו דמים לו שלם ישלם אם אין לו ונמכר בגנבתו: (ג) אם המצא תמצא בידו הגנבה משור עד חמור עד שיה חיים שנים ישלם: (ד) כי יבער איש שדה או כרם ושלח את בעירו ובער בשדה אחר מיטב שדהו ומיטב פרמו ישלם: (ה) כי תצא אש ומצאה קצים ונאכל גדיש או הקמה או השדה שלם ישלם המבער את הבערה:

4) ישנן כאן יותר מד' כאלות נלק. למה לדעתך התנא שלנו מנה ד'

אבות נזיקין?

ה. נעיין עכשיו בסדר הנזקים המובאים בפסוקי התורה.

5) לפי סדר הנזיקין של התורה, מה צריכה להיות המשמעות של אב "שור" של המשנה?

ו. נרוץ קצת בסוגיה. נעיין בדף ב ע"ב בבבלי תא "ת"ר ג' אבות וכו'" ואחר כך בדף ג ע"ב במחלוקת רב ושמאל "מאי מבעה", ונדלג על כל הסוגיה בשלב זה ונסתכל במסקנה לשיטת שמאל בדף ד ע"א בדברי רבא: "אלא אמר רבא תנא שור".

6) לפי רבא, מה משמעות "שור, בור, אבצה, הוצר"?

7) האם זה תואם את סדר הנזקים המובאים בתורה?

ז. יש תירוץ לזה בתוספות ב ע"א ד"ה "השור".

8) איך הבנת את התירוץ?

ח. טוב, נעזוב לרגע את עניין הסדר בו עסקנו, ונעבור לענין במהות הדינים. נלמד את הדברים של רבי עובדיה מברטנורא על המשנה:

ארבעה אבות נזיקין - משום דאיכא לכל חד מינייהו תולדות, קרי להו אבות: **השור** - הוא הרגל, דהיינו מה שהבהמה מזקת ברגלים דרך הלוכה כדכתיב (שמות כב) ושלח את בעירה. ותניא ושלח זה הרגל וכן הוא אומר (ישעיה לב) משלחי רגל השור והחמור. ותולדה דרגל היא כשהזיקה בגופה דרך הלוכה, או בשערה דרך הלוכה שנדבקו כלים בשערה וגררתן ושברתן. או בשליף שעליה, והוא משאוי שבאמתחות ובמרצופין שעליה. או בזוג שבצוארה: **והבור** - הפותח בור ברשות הרבים ונפל שמה שור או חמור ומת אם הבור עמוק עשרה טפחים, או הוזק אם הוא פחות מי' טפחים. דכתיב (שמות כא) כי יפתח איש בור וגוי. ותולדה דבור, כגון כיחו וניעו לאחר שנחו ברה"ר והזיקו: **והמבעה** - זה השן, שאכלה בהמתו בשדה חבירו כדכתיב (שם כב) וביער בשדה אחר. ונקרא השן מבעה מפני שהוא פעמים מכוסה פעמים מגולה, מלשון נבעו מצפוניו (עובדיה א) דמתרגמינן אגליין מטמרוהי. ותולדה דשן היא, כשנתחככה בכותל להנאתה כדרך הבהמות שמתחככות ושברה את הכותל, או טנפה פירות כשנתחככה בהן להנאתה: **וההבער** - זו הדליקה שיצאה והזיקה כדכתיב (שמות כב) כי תצא אש וגוי ונאכל גדיש או הקמה או השדה. ותולדה דאש, אבנו וסכינו ומשאו שהניחן בראש גגו ונפלו ברוח מצויה והזיקו, דומיא דאש שהרוח מוליכה. והא דלא חשיב תנא דידן קרן בכלל אבות נזיקין, משום דלא מיירי אלא בנזיקין שהם מועדים מתחלתן כלומר שמשלמין נזק שלם מתחלתן, אבל בתמין ואחר כך מועדים לא קא מיירי:

9) איך הוא הסדר את ד' אבות הנזיקין (שהם חמישה: רגל, בור, שן, אב, קרן)?

10) נסה להתאים לך' אבות הנזיקין את ההגדרות הכלליות הללו:
"נזיק על ידי אורט אחר", "נזק עם כוונה", "נזק שנעשה בדרכ
ההרצל", "נזק שיש בו הנאה", "נזיק מצטט מצ'איותו".

11) וצתה סדר את האבות ע"פ ההגדרות של חז"ל: "יש בו הנאה",
"כוונתו לנזיק", "תחילת עשייתו לנזק", "היזקו מצווי", "כח אחר
מצורב בו".

ט. הבה נעיין עכשיו בביטוי "לא הרי זה כהרי זה", ונלמד את צורת הלימוד הזאת בברכות דף לה ע"א
בעניין הצורך לברך על אכילת הסוגים השונים של פירות.

... אשכחן כרם (שצריך לברך על אכילת ענבים), שאר מינין מנין? דיליף מכרם, מה כרם
דבר שנהנה וטעון ברכה - אף כל דבר שנהנה טעון ברכה. איכא למפרך: מה לכרם שכן חייב
בעוללות! קמה תוכיח. מה לקמה - שכן חייבת בחלה! כרם יוכיח. וחזר הדין: לא ראי זה
כראי זה ולא ראי זה כראי זה, הצד השוה שבהן - דבר שנהנה וטעון ברכה, אף כל דבר
שנהנה טעון ברכה. מה להצד השוה שבהן - שכן יש בו צד מזבח! ואתי נמי זית דאית ביה
צד מזבח. וזית מצד מזבח אתי? והא בהדיא כתיב ביה כרם, דכתיב: (שופטים טו) ויבער
מגדיש ועד קמה ועד כרם זית! אמר רב פפא: כרם זית - אקרי, כרם שתמא - לא אקרי. מכל
מקום קשיא: מה להצד השוה שבהן שכן יש בהן צד מזבח! אלא: דיליף לה משבעת המינין
- מה שבעת המינין דבר שנהנה וטעון ברכה, אף כל דבר שנהנה טעון ברכה. מה לשבעת
המינין שכן חייבין בבכורים! ועוד: התינח לאחריו, לפניו מנין? הא לא קשיא; דאתי בקל
וחומר: כשהוא שבע מברך - כשהוא רעב לא כל שכן. ולמאן דתני נטע רבעי - הא תינח כל
דבר נטיעה. דלאו בר נטיעה, כגון בשר ביצים ודגים, מנא ליה? אלא, סברא הוא: אסור לו
לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה.

12) מה הציקרון של צורת לימוד זאת?

!. נעיין עתה בדברי התוספות אצלנו בבא קמא בדף ב ע"א ד"ה "לא".

13) מה רצה ללמד התנא של משנתנו, על פי התוספות (בשונה
ממקומות אחרים בש"ס)?

תשובות

- 1) בדרך כלל "הן" מורה על מניין.
- 2) התנא לא בא למנות את אבות הנזיקין אלא להראות את ההבדל שביניהם.
- 3) מהגמרא שם משמע שהמשנה אכן באה למנות את אבות הנזיקין, והמסקנה היא שניתן למנות גם ללא "הן".
- 4) נגיחת אדם, בור, נגיחת שור, אדם הגונב ומכר וטבח, הבא במחותרת, "ובער"- "ושלח" (=שן, רגל), אש. התנא מנה רק את "ממונו המזיק".
- 5) סדר הנזיקין לפי התורה: שור שנגח אדם (משמע קרן), בור, שוש שנגח שור, "בעירה" (משמע שן), אש. לפי סדר המשנה: שור, בור, מבעה, הבער - אם שור של המשנה זה קרן, ומבעה זה "בעירה", זה תואם.
- 6) רגל, בור, שן, אש.
- 7) בתורה הראשון הוא קרן ואילו במשנה הוא רגל. השאר נראים תואמים.
- 8) שם "שור" כתוב בתורה, ולכן התנא שאמר "רגל של שור" מסתדר עם סדר התורה.
- 9) "רגל" - הזיקה דרך הילוכה, "בור" - הפותח בור ברשות הרבים, "שן" - הזיקה דרך הנאתה, "אש" - הדליקה שהתפשטה והזיקה.
- 10) לפי סדר השאלה: אש, קרן, רגל, שן, בור.
- 11) לפי סדר השאלה: שן, קרן, בור, רגל, אש.
- 12) כשרוצים לחייב את ג' על סמך החיוב הידוע של א' ושל ב': טוענים שאין החומרות (=הסיבות לחייב) של א' ו-ב' שוות, ולכן אינן סיבת החיוב. ולכן אפשר לחייב גם ג' שיש לו חומרה אחרת (כאשר יש צד שווה בין א', ב', ג').
- 13) התנא רצה ללמד שתכונות המזיקים, שעל פיהן ראוי להגדירם כ"מזיק", אינן שוות כי יש צד קולא בהן, ולכן לא היינו לומדים אחד מן השני אם התורה לא היתה כותבת אותם בפירוש.

סוגיה א: עיון במשנה

עיון שני בסוגיה

העיון השני שלנו עוסק בשאלה איך המשנה מסבירה את שיטת הלימוד של אבות הנזיקין זה מזה, ובסוגיית "אין עונשין מן הדין".

א. נעיין במכילתא בפרשת משפטים פרשה יא, בעניין המושג "עונשין מן הדין" (כלומר לומדים חיוב בעונש על עניין הנלמד מקל וחומר מעניין אחר שכתוב בו עונש מפורש).

ד"א וכי יפתח איש אין לי אלא פותח, כורה מנין, ת"ל או כי יכרה איש, עד שלא יאמר, יש לי בדין: אם הפותח חייב הכורה לא כל שכן, הא אם אמרת כן ענשת מן הדין, לכך נאמר או כי יכרה, ללמדך שאין עונשין מן הדין.

1) מה שיטת המכילתא בעניין "עונשין מן הדין"?

ב. עכשיו נעיין בדברי ר"י בתוספות ב ע"א ד"ה "ולא זה" בדבריו "וקצת קשה".

2) מה הקושי מן המשנה שלנו על המכילתא?

ג. אולי נמצא פתרון לעניין אם נעיין בתוספות ב"ק ד ע"ב ד"ה "ועדים".

3) מה החילוק ככלל "עונשין מן הדין" לפי הש"ס שלנו?

ד. תמוה הוא ש"פסקי התוספות" (המסכם את ההלכות היצאות מן התוספות) לא אומר כך. נעיין בדברי פסקי התוספות (בסוף המסכת) **אות א** ומיד אחרי כן **שם באות יב**:

א. אין עונשין ממון מן הדין. ד"ה ולא זה וזה. דף ב ע"א
יב. שילם ע"פ עדים והוזמו חייבין לשלם ובממון עונשין מן הדין.

4) מה מולך כאן?

ה. הפתרון לתעלומה נמצא בהגהה שם על דברי פסקי התוספות:

א. אין (א) עונשין ממון מן הדין. ד"ה ולא זה וזה. דף ב ע"א
הגהות: (א) אין. צריך לומר אם. וע"ל סי' יב.

5) איך הבנת את ההגהה?

ו. נעיין בחדושי והגהות הרש"ש בבא קמא דף ב ע"א:

והנה כיון דהש"ס שלנו סובר דעונשין ממון מה"ד ראוי לפסוק כן ותמיהני על פסקי התוספות שכי דאין עונשין ממון מה"ד.

6) מה צדיין קשה בכל זאת, בהתחשב בכללי הפסיקה בפ"י מול מכילתא?

ז. נראה עכשיו את דברי הרש"ז ברוידא בעניין זה, בשיעוריו על ב"ק סימן א אות א:

(א) וביישוב הדבר נראה, דהנה יש לדקדק בלשון תוספות "קצת קשה", דמשמע דאין זו קושיא אלימתא, ולכאורה זו סתירה גמורה והול"ל: ותימא, או: וקשה. ואמנם י"ל דבאמת אין כלל סתירה מהמשנה על המכילתא, ובאור הענין הוא כך: דהנה הדבר ברור בין למכילתא ובין לתנא דמתני', דמאי דילפינן מקרא (ע"י מכות ה, ב) דאין עונשין מן הדין, אינו אלא בעונש מיתה ומלקות ולא בחיובי ממון. ולא נחלקו המכילתא והבבלי אלא בבור, דלמכילתא ילפינן מקרא דבור "כי יפתח וכי יכרה" דבבור אין עונשין מהדין. ולדעת הבבלי ליתא להך ילפותא. ואף למכילתא יש לדון אי ילפינן שאר מזיקין מבור דאין עונשין מהדין.

7) למה אין סתירה בין המכילתא לע"ס? כמה הם כן חולקים?

ח. אם נעיין בגמרא לקמן סוף גא ע"א נוכל למצוא חיזוק לכך שבזה נחלקו.

7) איך האמרא מחלקת את הסברה שגזי נחלקו?

ט. נתעמק קצת בעניין ונעיין בדברי הנחלת משה בבא קמא ב ע"א בשם הר"ח מטלז:

והנה בממון המזיק ראיתי בחידושי ר"ח מטלז שמסתפק אם החיוב הוא מצד הבעלים דהיינו משום שהבעלים פשעו ולא שמרו השור לכן חייבים לשלם או שבאמת אלמלא חידשה לנו תורה שהמזיק חייב על נזקי ממון לא היה מקום לחייבו כיון שלא הגיע לידו ממון חבירו ולא נהנה משלו כלום ולא היתה אחריות הנזק בלתי על השור לבדו היינו שחל דין על השור שעל ידו יתמלא חסרונו של הניזק וחידשה לנו התורה שהבעלים במקום השור עומדים לסבול הנזק ולשלם תמורתו לניזק מאחר שהשור הוא ממון ורק אם שמרו פטרתו תורה לשלם ע"ש.

8) הסבר את החקירה.

י. עכשיו נעיין בדברי הרב ברוידא שם באות ב:

(ב) וחילוק זה בין בור לשאר מזיקין לענין עונשין מן הדין תלוי בחקירת האחרונים המפורסמת בגדר חיוב תשלומין בנזקי ממון, אי אמרינן דכל היזק שבא ע"י ממון הוא המחייבו לשלם ההיזק, אלא שאם שמר ממון כראוי נפטר מחיוב זה, או גדר ההלכה הוא שחייבתו תורה לשמור את ממון, וכשלא שמרו חל עליו חיוב תשלומין משום שלא שמר. והחילוק בין ב' גדרים אלו לענייננו הוא, דאי גדר החיוב הוא כצד השני, נמצא דיסוד החיוב הוא כעין עונש על שלא שמר, וממילא ממון המזיק שייך לעניין עונשין מן הדין, משא"כ אי גדר החיוב הוא על עצם ההיזק.

10) איך החקירה הזאת תתקף את הסתירה שבין המשנה למכילתא?

יא. נעיין עוד בדברי הרב ברוידא שם באות ג:

(ג) והנה יסוד החיוב בבור מסתבר שהוא משום שלא שמר, שהרי אינו ממונו כלל אלא שעשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו, כדאמרינן שני דברים אינן ברשותו של אדם ועשאו הכתוב כאילו הן ברשותו (ובודאי מה שעשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו היינו שנתחייב בשמירתו אף שבאמת אינו שלו). ונמצא דכי מיעטה תורה בבור דאין עונשין מן הדין, ילפינן מזה דא"א לחייב ממון משום שלא שמר בילפותא ממקום אחר, וה"ה בשאר המזיקין א"א למילף חיוב ממון שהזיק ממזיק אחד על מזיק אחר – אם אכן גדר חיוב ממון המזיק הוא משום שלא שמר וכהצד השני דלעיל.

ברם, זה אינו אלא אי גדר החיוב בממון המזיק הוא משום שלא שמר, אלא אי עצם ההזיק הוא המחייב, נמצא דבור חלוק ביסוד חיובו משאר המזיקין, דבבור החיוב הוא כעין עונש על שלא שמר, וכמו שנתבאר. משא"כ בשאר מזיקין שהוא חיוב ממוני גרידא, וכיון שכן, אף דחזינן בבור דאין עונשין בו מן הדין, היינו משום שחיובו הוא כעין עונש, ואין ללמוד מזה לשאר מזיקין שחיובם מגדרי הלכות ממון בלבד ולא מגדרי עונשין.

11) מה מצאנו של בור לפי המכילתא לצומת שאר המזיקים, על פי פא נלמד ממנו לאחרים?

יב. ישנה מחלוקת בגמרא בסוף ג ע"ב ותחילת ד ע"א, האם בור שלא הפקירו, כלומר שהוא ממונו, חייבים אליו מדין בור.

12) איך על פי זה ניתן להצמיד את הבור של המשנה כדי על תהא מחלוקת בין המשנה למכילתא בצניין "עונשין מן הדין"?

13) לפי הצמדה לו, מה קשה מפשט התורה?

14) האם על פי זה דצת תנא דמתניתין הינה ברורה בצניין בור שאיננו ממון? הסבר.

15) איך נוכח על פי זה לתרץ את הקושיה בפסקי התוספות וציקר את ההגהה שם (אות א)?

תשובות

- (1) לפי המכילתא אין עונשין מן הדין.
- (2) מהמשנה שלנו משמע שפשוט שעונשין מן הדין.
- (3) עונשין מן הדין בממון ולא במיתה.
- (4) באות א פסקי התוספות אומר שלפי התוספות ההלכה היא שאין עונשין מן הדין, ובאות יב הוא אומר ההיפך.
- (5) אפשר להבין שהמילה "אם" במקום "אין" באה לבטא שיש ספק בדבר אם פוסקים "עונשין מן הדין" או לא.
- (6) במחלוקת בין בבלי למכילתא פוסקים לפי הבבלי, ולכן לא צריך להיות ספק שפוסקים "אין עונשין מן הדין".
- (7) אין מחלוקת שאין עונשין מן הדין במיתה ובמלקות, ועונשין מן הדין בממון. הם רק חולקים בדרשה של בור.
- (8) הגמרא דורשת את הפסוק לא כמכילתא.
- (9) החקירה היא האם נזיקין הם חיוב ממון או עונשין, כלומר אם מזיקין הם ממון, הכוונה היא שכאשר השור הזיק, הדבר נחשב כאילו שהבעלים הזיקו, משום שלא שמרו דיו. אבל אם נזיקין הם עונשין, הכוונה שלמרות שאחריות הנזק איננה של הבעל, הכוונה שלמרות שאחריו כח
- (10) אם נזיקין הם חיוב ממון, אז אפשר ללמוד מזיק אחד מחברו, משום שהחיוב הוא על עצם הנזק: מי שהזיק חייב ואין כאן כלל "אין עונשין וכו'", כי אין כאן עונש. אבל אם החיוב בנזיקין הוא קנס כאשר לא שמר, אף שמעיקר הדין פטור מן התורה, יש כאן עונשין, ו"אין עונשין מן הדין".
- (11) כיוון שבור הוא הפקר, הוא בגדר עונשין, ושאר הנזיקין הם בגדר ממון, ולכן לא ניתן ללמוד מבור לשאר נזיקין.
- (12) אם נעמיד את המשנה בבור שהוא ממון, לכאורה בזה תסכים המכילתא שניתן ללמוד בור שכזה משאר אבות נזיקין, כיוון שלא מדובר בעונש ואין כאן "אין עונשין מן הדין".
- (13) לפי פשט התורה, מדובר בבור שהוא הפקר, וקשה שהתנא דיבר על בור שהוא איננו הבור של התורה.
- (14) לא. משום שהתנא לא דיבר על בור שאיננו ממון, ולכן דעתו לא ידועה בעניין "עונשין מן הדין".
- (15) התוספות מפרשים את המשנה, ולשיטתם שאלת האם עונשים מן הדין או לא נשארת בספק, וזה מה שכתוב בפסקי התוספות "אם (לשון ספק) עונשין מן הדין".